

Kvarteret Kopparhammaren

I utkanten av 1600-talets Norrköping

Arkeologisk förundersökning

Fornlämning Norrköping 96:1
Kopparhammaren 2
Norrköpings stad och kommun
Östergötlands län

Kristina Jonsson

Kvarteret Kopparhammaren

I utkanten av 1600-talets Norrköping

Arkeologisk förundersökning

Fornlämning Norrköping 96:1
Kopparhammaren 2
Norrköpings stad och kommun
Östergötlands län

Kristina Jonsson

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2015

Omslagsbild: Utsnitt ur Norrköpingskarta från 1719 som visar området vid Västra tullen (Lantmäteristyrelsens arkiv, akt D75-1:9).

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-477-1

Tryck: Just Nu, Västerås 2015

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning.....	7
Historisk bakgrund	8
Det äldsta Norrköping	8
Expansionstid och industrialisering.....	9
Ett förändrat stadsrum.....	10
Arkeologisk undersökning av tidigmodern tid.....	12
Kvarteret Kopparhammaren	12
Tidigare arkeologiska undersökningar	12
Historiska kartor.....	13
Den arkeologiska förundersökningen.....	15
Syfte och frågeställningar	15
Undersökningsområdet.....	15
Metod och genomförande	16
Undersökningsmetod.....	16
Fyndinsamling och dokumentation.....	16
Undersökningsresultat.....	18
Schakt 129 längs Sankt Persgatan	18
Schakt 145 längs Kungsgatan	19
Schakt 258 vid korsningen Kungsgatan/Södra Grytsgatan.....	19
Schakt 264 i områdets inre södra del.....	20
Schakt 289 i områdets inre centrala och norra del.....	21
Tolkning och diskussion.....	25
Utvärdering	28
Referenser.....	29
Tekniska och administrativa uppgifter.....	32

BILAGOR

1. Kontexttabell.....	33
2. Fyndtabell.....	34
3. Makrofossilanalys.....	35

Sammanfattning

Under en vecka i september månad 2015 har Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) utfört en arkeologisk förundersökning inom kvarteret Kopparhammaren i Norrköping, Östergötlands län. Förundersökningen utfördes efter beslut av Länsstyrelsen i Östergötland, och uppdragsgivare var Klöverström AB. Arbetet föranleddes av detaljplaneläggning inför ny bebyggelse. Kvarteret ligger inom den del av Norrköpings stadskärna som utgör fornlämningsområde Norrköping 96:1 (äldre stadslager).

Fem schakt grävdes inom ytan, omfattande sammanlagt ca 200 m². Samtliga schakt grävdes där så var möjligt ned till orörd mark. De ytor som var möjliga att förundersöka, där inte kända ledningsdragningar lade begränsningar på tillgängligheten, visade sig vara kraftigt störda av byggnation och markplanering genomförd sedan 1800-talet och framåt. Inga spår av bebyggelse med äldre datering än 1800-tal påträffades. Ett kulturlager med 1600- och 1700-talsfynd undersöktes och borttogs i sin helhet vid förundersökningen. Lagret har tolkats som en äldre markhorisont, en trampad yta i anslutning till Västra tullen.

I den norra halvan av undersökningsområdet visade sig ursprungstopografin ha sluttat kraftigare ned mot Motala ström än vad marken gör idag. Ett siltlager med en tjocklek på över en meter i norr låg mellan de sentida fyllnadslagren och den orörda undergrunden. Det har inte kunnat klargöras om detta lager är en del av naturliga processer på platsen, eller en medveten utfyllnad som har gjorts under sent 1600- eller tidigt 1700-tal i syfte att plana ut markytan. Inga äldre lämningar påträffades dock under lagret. Det finns därför inga hinder för vidare exploatering av denna yta ur en arkeologisk synvinkel.

Figur 1. Utdrag ur Översiktskartan. Platsen för förundersökningen är markerad med en blå ring och en pil. Skala 1:100 000.

Inledning

Under en vecka i september månad 2015 har Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) utfört en arkeologisk förundersökning inom kvarteret Kopparhammaren i Norrköping, Östergötlands län (figurer 1 och 2). Förundersökningen utfördes efter beslut av Länsstyrelsen i Östergötland, och uppdragsgivare var Klöverström AB. Arbetet föranleddes av detaljplanläggning inför ny bebyggelse. Kvarteret ligger inom den del av Norrköpings stadskärna som utgör fornlämningsområde Norrköping 96:1 (äldre stadslager).

Projektledare för undersökningen var Kristina Jonsson som även har sammanställt rapporten. Under fältarbetet deltog även Hampus Norrgren.

Figur 2. Utdrag ur Fastighetskartan med undersökningsområdet markerat med röd linje. Skala 1:10 000.

Stadsprivilegier tilldelades inte staden förrän år 1384. Köping-ändelsen i stadsnamnet visar dock på att handel har varit en viktig aspekt i dess framväxt, och den har troligen sina rötter i en mer rural centralplats som inte nödvändigtvis hade en enda kärna (jfr Lindgren-Hertz 2001:280; Lindeblad 2008:28f; Lindberg & Lindeblad 2010:8). Platsens centralitet påvisas också av att ännu äldre lämningar än från högmedeltid har påträffats, även om en obruten kontinuitet mellan dem och de senare faserna inte har kunnat beläggas. I kvarteret Mjölaren har en senvikingatida/tidigmedeltida gravplats undersökts (Jonsson 2015b), och fynd av förhistoriska lämningar från brons- och järnålder har också gjorts på ett flertal platser i centrala Norrköping (se t.ex. Nilsson 2005:423ff; Helander 2009:10; Stibéus 2011:19).

Expansionstid och industrialisering

I samband med Nordiska sjuårskriget brandhärjades Norrköping år 1567 varvid stora delar av staden förstördes. Efter branden inleddes Norrköpings främsta expansionskede, 1567–1655. Dess huvudsakliga orsak var industrins expansion som tog fart genom viktiga centralgestalter som Louis De Geer. Industrins uppsving kompletterades av en ökning även när det gäller kvarndriften och fisket. Norrköping blev även utskeppningshamn för den östgötska Bergslagen. Från 1613 utgjorde Norrköping även residensstad i det östgötska furstendömet. Det ekonomiska uppsvinget syns också i befolkningstalen, som tredubblades mellan 1570-talet och 1620-talet. Under denna period hade den industriella utvecklingen starkt fokus på vapensmidet (till exempel Holmens bruk), men även textil-, mässings- och klädesindustrin utvecklades kraftigt. Industrins uppsving medförde att många utländska industrispecialister bosatte sig i staden. Det område som kvarteret Kopparkypen ligger inom kallades vid mitten av 1600-talet för ”Tyskebacken”, då en stor del av mässingbrukets tyskspråkiga befolkning bodde där (Broberg 1984:8ff; Hällans & Tagesson 2003:8ff).

År 1655 brandhärjades Norrköping återigen svårt. Under 1660-talet genomfördes därför omfattande förändringar av stadsrummet i samband med återuppbyggandet (mer om detta nedan). Bland annat schaktades mycket av den äldre bebyggelsen bort, gatunätet lades om och Strömmens lopp förändrades. Under 1700-talet drabbades staden upprepade gånger av både bränder och pest – och inte minst av Rysshärjningarna 1719. Återuppbyggnaderna gick sakta och inte förrän under det tidiga 1800-talet medförde bomulls- och ylleindustrin ett nytt uppsving (Broberg 1984:8ff; Heimdahl 2005).

Under 1600-talet genomfördes omstruktureringar av stadsbebyggelsen i hela landet. Från de slutna miljöerna som medeltidens tomter representerade, med bostäderna indragna i kvarterens inre delar, skedde en gradvis övergång till en utåtvänd struktur med bostäderna placerade längs gatorna. Detta har ofta tolkats i ett socialt perspektiv, och en önskan om att manifesteras sin sociala position mot omvärlden (Ersgård 2003:17). Vid undersökningar i Östergötland har man kunnat konstatera att det under 1600-tal både har förekommit kvarter med en mer ålderdomlig struktur där de flesta byggnaderna har legat något indragna från gatan, men också tomter med bostadshusen belägna mot gatan och mer småskalig ekonomibebyggelse inne på gårdarna (se t.ex. Carlsson & Runer 2012; Lindberg 2012; Bertheau 2013; Tagesson 2013; Carlsson 2014; Jonsson 2015b). Även om vissa förändringar i inre struktur skedde gradvis, var dock de statligt styrda stadsomvandlingarna som inleddes under 1600-talet en avgörande faktor för hur städerna utformades vid denna tid (se nedan).

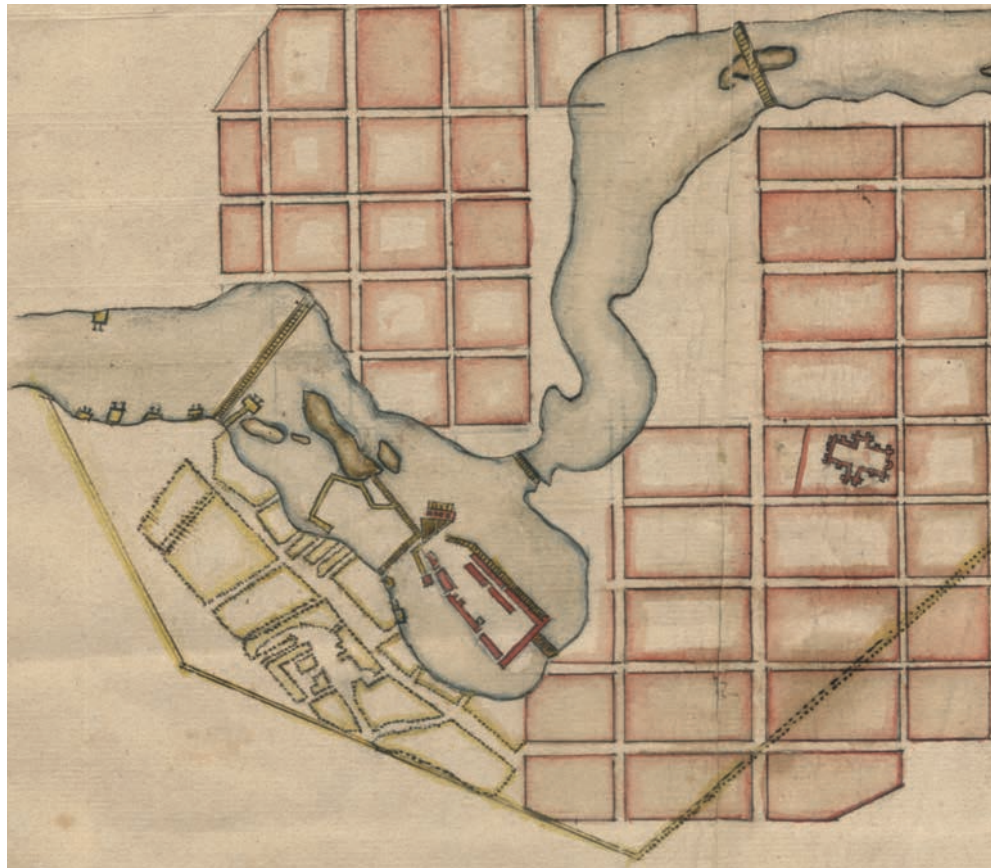
Ett förändrat stadsrum

Som ovan nämnts genomfördes stora omdaningar av stadsrummet i Norrköping efter stadsbranden 1655. Förändringarna var redan planerade då en ny, tidsenlig, stadsplan togs fram under 1640-talet av Olof Hansson Örnehufvud. I hans uppdrag ingick även att dokumentera det befintliga gatu- och kvarternätet, som sedan skulle ersättas med en rutnätsplan (Nisser 1976:2; Broberg 1984:13). Kartan över staden före omregleringen finns inte bevarad i original, men det finns en kopia av den från 1922 (se figur 4). Vad gäller Örnehufvuds nya rutnätsplan så är det också osäkert om den slutgiltiga versionen finns bevarad: det finns en plan, troligen från ca 1641 (figur 5), men denna överensstämmer inte helt med den utformning som staden till slut fick. Antingen så är den bevarade planen ett förkastat förslag, eller så frångick man den något när arbetet genomfördes. En av de aspekter som skiljer planen från verkligheten är att Bergskvartalet – området direkt öster om kvarteret Kopparrhammaren – inte berördes av den nya rutnätsplanen. Senare kartor från tidigt 1700-tal (jfr figur 6) visar dock att även dessa kvarter vid den tiden hade omstrukturerats.

Kartan från 1640-talet (figur 4) har ofta använts inom arkeologin som ett underlag. Den är dock notoriskt svårrektifierad mot dagens koordinatnät (jfr Jonsson 2014a:11f, 2015a:81f, 2015b:11), då det dels finns få kända referenspunkter kvar idag att koppla den mot, och då den också troligen innehåller grova skal- och vinkelfel. En bidragande orsak till det sistnämnda torde vara att topografin vid karteringstillfället var betydligt mer kuperad än den är idag, vilket förstås innebar problem med kartprojektioner – det är inte enkelt att illustrera en kuperad tredimensionell verklighet i två dimensioner på papper. En annan viktig poäng i detta sammanhang är att övergången från ett oregelbundet, naturanpassat, gatunät till en rätvinklig gatuplan i vissa fall bör ha krävt massiva insatser för att omskapa topografin (för en mer detaljerad genomgång av detta, se Jonsson 2015b). Det krävs plana ytor och svaga sluttningar för att en rutnätsplan ska komma till sin rätt.

Figur 4. Örnehufvuds karta över Norrköping från ca 1640 (kopia från 1922, delvis beskuren) (Lantmäteristyrelsens arkiv).

Figur 5. Utsnitt ur den bevarade planen från ca 1641. Notera att "Bergskvartalet" söder om om Motala ström inte har rutnätsindelats (Krigsarkivet).

Figur 6. Utsnitt ur karta från 1719. Bergskvartalet har reglerats, men dock inte vissa kvarter norr om ån (Lantmäteristyrelsens arkiv).

Vissa av de storskaliga utfyllnader som bevisligen har blivit genomförda längs Motala Ströms stränder och brinkar kan sannolikt kopplas till den stadsombyggnation som ägde rum under 1660-talet. Massiva lager med sand och silt som kan dateras till denna tid, upp mot en meter tjocka på vissa ställen, har påträffats vid arkeologiska undersökningar i kvarteren Paraden (Karlsson 2003), Dalkarlen (Hållans & Tagesson 2003:15; Lindeberg 2015), Gamla Rådstugan (Carlsson 2012), Laxen (Bertheau 2013) och Mjölnaren (Jonsson 2015a, 2015b). Det bör dock påpekas att utfyllnader även har gjorts både i tidigare och senare tid. Detta är ett fenomen som är känt från många platser som gränsar mot sjöar och vattendrag, det vill säga att man har gjort medvetna uppbyggnader av marken för att plana ut branta sluttningar, motverka översvämningar och vinna ny mark.

Arkeologisk undersökningar av tidigmodern tid

Relativt stora undersökningar av tidigmodern bebyggelse och odlingslämningar har genomförts under de senaste årtiondena i Norrköping, i till exempel kvarteren Dalkarlen (Karlsson & Tagesson 2003; Dardel 2013), Stenhuset (Dardel 2011:28ff), Lyckan (Nordström & Heimdahl 2012), Laxen (Bertheau 2013), Ruddammen (Carlsson & Runer 2012), Spinnrocken (Jonsson 2014b), Gubben (Carlsson 2014), Mjölnaren (Jonsson 2015), Gamla Rådstugan (Carlsson 2012) och Kopparkypen (Romedahl 2010) (vad gäller de två sistnämnda är slutundersökningsrapporterna under arbete). Bevaringsgraden vad gäller yngre lämningar har dock varierat stort mellan undersökningarna. Välbevarade bebyggelselämningar påträffades i till exempel Dalkarlen, Gubben och Laxen, medan de tidigmoderna lämningarna till stora delar var urschaktade i bl.a. kvarteren Spinnrocken och Lyckan. Alla dessa undersökningar utgör dock intressanta jämförelsematerial till de från kvarteret Kopparhammaren.

Kvarteren Dalkarlen och Kopparkypen kan här nämnas särskilt, då de är belägna söder om Motala ström i samma stadsdel som Kopparhammaren – det så kallade Bergskvarteret. Vid undersökningarna som gjordes år 1997–1998 i Dalkarlen påträffades medeltida lämningar från perioden 1300–1450 (en yta med eldpåverkad sten och en gränd), mer agrart präglade lämningar från den efterföljande perioden, samt omfattande bebyggelselämningar från 1600-tal och även produktionsrelaterade konstruktioner som en smedja och en eventuell barkstamp (Karlsson & Tagesson 2003). Ytterligare undersökningar har genomförts inom en annan del av kvarteret under de senaste åren. Medeltida lämningar i form av en väg längs Strömmen påträffades även inom denna delyta, men från tiden före stadsregleringen bestod bebyggelsen enbart av strandbodur. Reglerad stadsbebyggelse med stenlagda gårdsytor uppfördes vid 1700-talets början (Dardel 2013; Lindeberg 2015). I kvarteret Kopparkypen påträffades inga medeltida lämningar, men dock bebyggelse från tidigt 1600-tal och framåt (Romedahl 2010; muntlig uppgift om slutundersökningen av Tomas Ekman).

Kvarteret Kopparhammaren

Tidigare arkeologiska undersökningar

En schaktningsövervakning genomfördes år 2013 i de norra delarna av kvarteret Kopparhammaren 2 i anslutning till Motala ström. I schaktets övre del fanns raserings- och utfyllnadsmassor som var upp till 1,4 meter tjocka. Dessa fyllde ut utrymmet mellan två stenmurar, och i anslutning till dessa påträffades lämningar från 1800-talets mitt som har tolkats relatera till en stånggång som överfört kraft från kvarnhjul i Strömmen till närliggande byggnader på fastlandet. Under massorna påträffades en stenlagd yta som tolkats som en gatubeläggning från mitten av 1700-talet. Under sättsanden som

stenläggningen låg på fanns ett delvis vattenavsatt lager som innehöll stora mängder träflis, samt fynd av rödgods daterat till 1600- och/eller 1700-tal. Lagret kunde inte grävas i botten då det kom upp grundvatten i schaktet, men det torde ha legat delvis under vatten under 1600-talet (Hjulström 2013).

Historiska kartor

Kvarteret Kopparhammaren ligger i en del av Norrköping, Bergskvartalet, som är svårgräpbar om man ser till det historiska kartmaterialet (jfr ovan om problematiken med 1640 års karta). Av denna anledning är det inte möjligt att med säkerhet avgöra vilka delar av de kvarter som kan ses på kartan från 1640 som den aktuella undersökningsytan kan ha berört. Enligt den rektifierade versionen som finns publicerad i rapportserien Medeltidsstaden (Broberg 1984), som redovisades i undersökningsplanen till denna arkeologiska undersökning, skulle huvudparten av ytan komma att beröra kvartersmark från 1600-tal (figur 7a). Nedan representeras dock även ett alternativt rektifieringsförslag (figur 7b), där endast ett mindre utsnitt över det aktuella området i möjligaste mån har anpassats mot kända hållpunkter i yngre 1700-talskartor. Enligt det förslaget berör undersökningsytan en ensamliggande ca 17×8 meter stor ”tomt” i den sydöstra delen av stadens utkant.

Bergskvartalet var som ovan nämnts en av de stadsdelar som genomgick stora förändringar vid stadsplaneomläggningen. 1640 fanns där ett antal oregelbundet formade kvarter, framför allt i delarna söder om Holmens bruk. Mot väster tunnades bebyggelsen ut, och utanför stadens gräns tog åkermarken vid. Från historiskt källmaterial finns uppgifter om att man år 1661 beslutade att ”den större backen” i området skulle schaktas undan ”till genomresandes bekvämlighet”, och en ny led (S:t Persgatan) utläggas (Helmfrid 1971:418). Arkeologiska undersökningar i kvarteret Dalkarlen har påvisat de tjocka utfyllnader som arbetena i denna del av staden genererade (Hällans & Tagesson 2003:15; Lindeberg 2015).

Vid senare karteringar från 1700-talet har dagens S:t Persgatan alltså dragits över området, och kvartersstrukturen rätats till. Vid jämförelser med kartan från 1719, som illustrerar staden efter rysshärjningen, ser man att den yta som idag utgör den södra delen av kvarteret Kopparhammaren då låg vid den västra tullporten vid stadens infart (figur 8a). Kvarteret hette då Segern, och sträckte sig inte helt ned till den södra delen av dagens kvartersutbredning. De ytor som är rosamarkerade på kartan är tomter som hade undgått att förstöras i stadsbranden som rysshärjningen vållade. Förundersökningen i Kopparhammaren berörde en av dessa (markerad med ”B” på kartan).

Figur 7a och 7b. Undersökningsområdet lagt på 1640 års karta. I figur 7a till vänster på den ”traditionellt” rektifierade versionen, och i figur 7b till höger på en för denna rapport framtagen version. Skala 1:5 000.

Figur 8a och 8b. Undersökningsområdet på kartor från 1719 (till vänster) och 1729 (till höger). Skala 1:5 000.

Under 1700-talets gång förtätas området, och på kartor från 1720-talet kan man se att ytterligare ett litet kvarter tillkommit söder om Segern: kvarteret Bommen (nummer 5 i figur 8b). På dessa kartor utgör Bommen en sammanhängande yta, men på en karta från 1769 kan man se att en gata vid den tiden hade dragits över kvarterets mittlinje i nord-sydlig riktning.

Från år 1786 visar kartorna att kvarteret Segern hade delats i två delar (Övre och Nedre Segern), avgränsade av en ny vägdragning motsvarande dagens Södra Grytsgatan. Samtidigt hade det före detta kvarteret Bommen slagits samman med den södra delen av Segern och kommit att ingå i Övre Segern (se karta från 1786 i figur 9a). Denna kvartersstruktur levde kvar fram till 1970-talet. Karterad bebyggelse förekommer som tidigast på en karta från 1879 (figur 9b).

Figur 9a och 9b. Undersökningsområdet på kartor från 1786 (till vänster) och 1879 (till höger). Skala 1:3 000.

Den arkeologiska förundersökningen

Syfte och frågeställningar

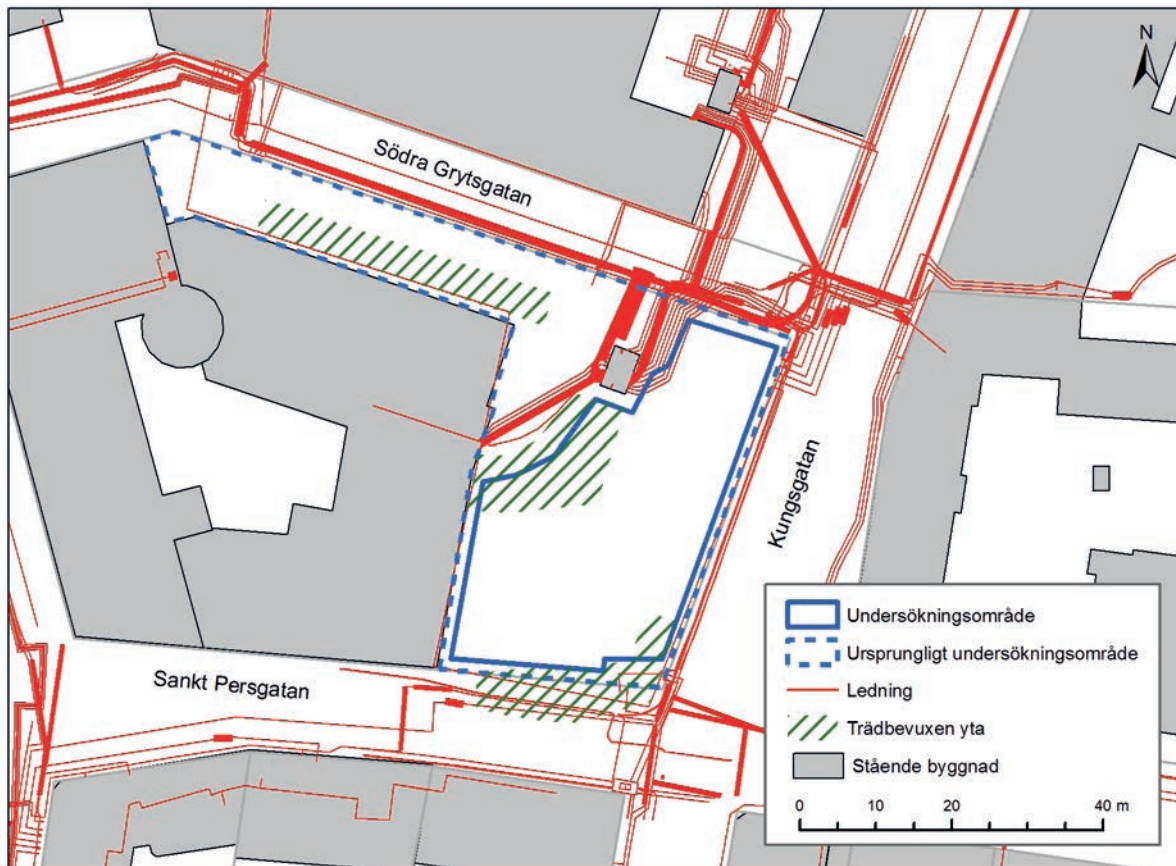
Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att fastställa om den planerade exploateringen skulle komma att beröra äldre kulturlager eller lämningar, samt att beskriva den eventuella fornlämningens karaktär, datering, utbredning, omfattning, sammansättning och komplexitet. Med bakgrund i detta, och i kända historiska och arkeologiska belägg, formulerades följande frågeställningar inför undersökningen:

- Finns en preurban fas av användande, från tiden före denna del inkorporerades i staden?
- Finns bevarade bebyggelse lämningar inom ytan, och till vilken/vilka tider kan de i så fall dateras?
- Har verksamheter bedrivits på platsen, och i så fall under vilka tidsperioder? Hantverk, djurhållning, odling?
- Finns spår av stadens gräns (dike? staket)?
- Hur är bevaringsförhållandena för olika typer av lämningar, lager och fynd?
- I vilken grad förekommer olika fyndkategorier i materialet?
- Hur omfattande är eventuella utfyllnader som finns inom området (jfr ovan om 1600-talets stadsreglering)?
- I vilken grad har sentida aktiviteter stört de arkeologiska lämningarna?

Undersökningsområdet

Den yta som inledningsvis definierats som undersökningsområde var ca 2 200 m² stor, och användes vid undersökningstillfället som parkeringsplats för bilar och cyklar (jfr figur 10). Ytan var till största delen asfalterad, men där fanns även träd längs gatumarken samt i en gräsbevuxen brant slänt i områdets centrala del. Slänten är urschaktad ned till en infart från Södra Grytsgatan till det parkeringsgarage som avgränsade undersökningsområdet mot väster. Nivåskillnaden mellan det urschaktade området och den intilliggande delen av undersökningsytan var fyra meter. Även marken inom själva undersökningsytan sluttade mot norr: höjdskillnaden mellan de sydligaste och nordligaste delarna av ytan var även den fyra meter – markytan låg på 24,6 meter över havet i söder mot Sankt Persgatan och 21,6 m ö.h. i norr mot Södra Grytsgatan.

Inledningsvis planerades tre långschakt att grävas: ett i V–O riktning inom hela den långsmala delen av undersökningsområdet som löpte längs Södra Grytsgatan, och två i N–S riktning över ytan mellan Södra Grytsgatan och Sankt Persgatan. Det visade sig dock inte vara genomförbart att gräva längs Södra Grytsgatan på grund av den stora mängden ledningar som löper längs gatan (bl.a. en starkströmsledning som kräver ett visst säkerhetsavstånd), och samma gällde även ytan väster om den transformatorstation som ligger inom ytan (motsvarande nedfarten till garaget). Undersökningsområdet fick därför begränsas till de övriga delarna (ca 1 000 m²) (se figur 10).

Figur 10. Undersökningsområdet (heldragen blå linje). På planen ses även de ledningar och trädbevuxna ytor som föranledde att undersökningssytan blev minskad. Skala 1:1 000.

Metod och genomförande

Undersökningsmetod

Förundersökningen genomfördes genom upptagande av schakt med grävmaskin. Inledningsvis schaktades asfalt, bärlager och recenta fyllnadslager bort. Parallellt med maskinavbanningen grovrensades ytorna. Yngre husgrunder (från efter ca 1850) och andra sentida konstruktioner som framkom dokumenterades genom inmätning och fotografering, och togs sedan bort utan vidare undersökning med grävmaskin.

Konstruktioner delundersöktes därefter genom manuell framrensning och grävning med skärslev och spade/hacka, i syfte att klargöra datering och funktion. Avsatta (primära) lager delundersöktes också manuellt före borttagande med grävmaskin.

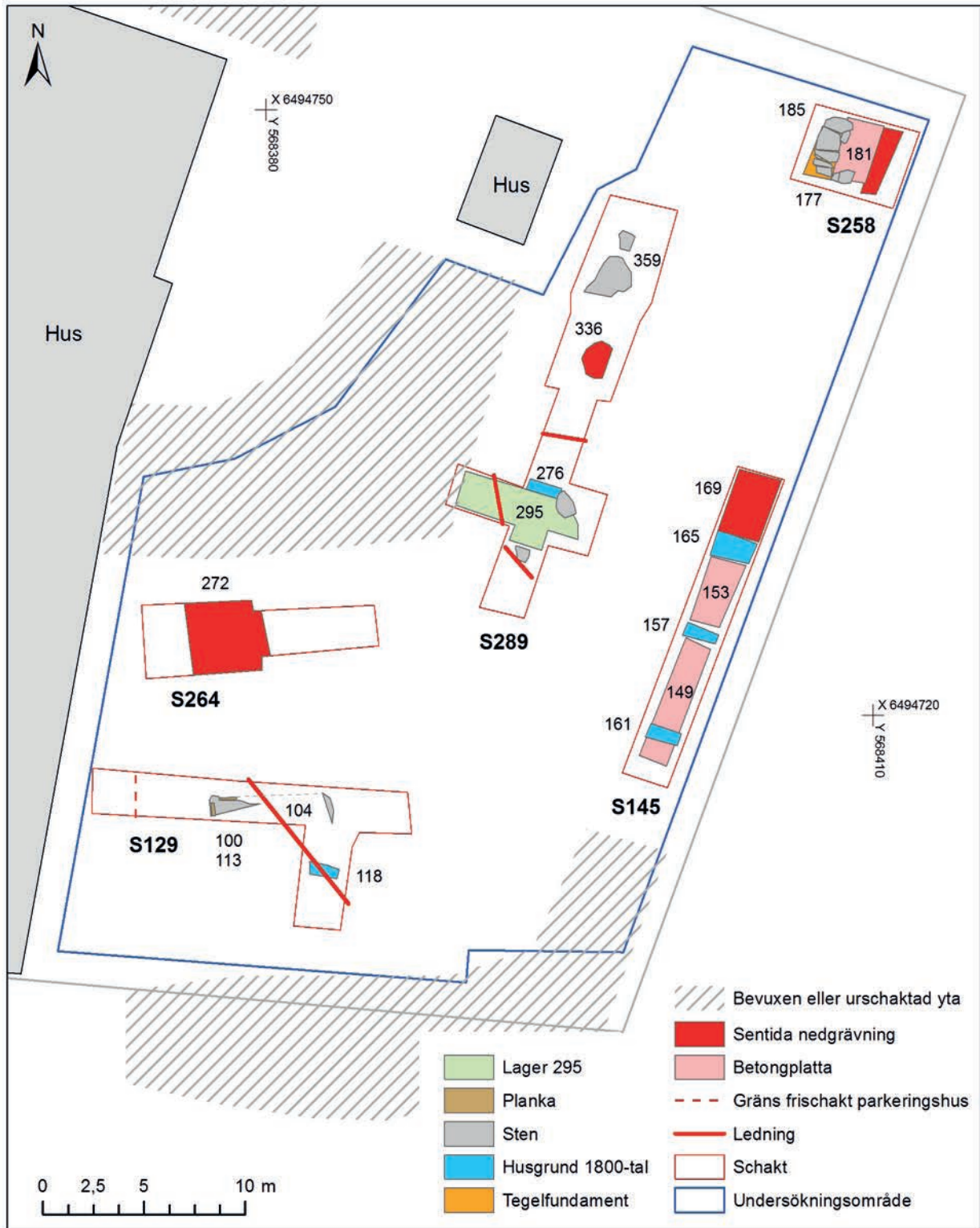
Fem schakt grävdes inom ytan (se schakt- och kontextplan i figur 11). De omfattade sammanlagt ca 200 m², det vill säga ca 20 % av den yta som var möjlig att undersöka. Samtliga schakt grävdes där så var möjligt ned till orörd mark (jfr beskrivning av genomförande nedan).

Fyndinsamling och dokumentation

Fynd insamlades manuellt och relaterades till berörda kontexter. Inga fynd insamlades från de yngsta bebyggelseskikten från efter ca 1850.

Konstruktioner och nedgrävningar samt lager dokumenterades i plan genom digital inmätning med hjälp av GPS (GNSS med nätverks-RTK, med korrektionsdata från

Lantmäteriets Swepos-tjänst) och dokumentationssystemet Intrasis 3.0. Kontexter som bedömdes kunna vara äldre än 1850 dokumenterades även på papper på för ändamålet upprättade kontextblanketter. Schakt och konstruktioner fotograferades med digitalkamera. Inga manuella plan- och/eller sektionssritningar framställdes, men en schematisk sektion över områdets topografi har framställts i efterhand med hjälp av höjdvärden från GPS-inmätningarna och uppgifter från provborringar gjorda av WSP.

Figur 11. Schakt- och kontextplan. Text med fet stil visar schaktnummer, övrig text kontextnummer. Skala 1:300. Plan: Kristina Jonsson.

Undersökningsresultat

De fem schakt som grävdes förlades jämnt fördelade inom ytan, i syfte att fånga upp både eventuell bebyggelse längs gatorna samt innergårdsmiljöer. I vissa fall lade befintlig markanvändning samt kända ledningsdragnings hinder för att fritt kunna välja var schakten skulle grävas. I två av schakten (S129 och S289) påträffades ytterligare ledningsdragnings som ej var kända när arbetet inleddes.

Sentida sätt- och raseringslager har inte mätts in, och har därför inte heller givits kontextnummer. De beskrivs nedan i rapporttexten, men redovisas inte i kontextlistan i bilaga 1. Konstruktioner (husgrunder o.dyl.) och nedgrävningar har dock mätts in och nummerats, liksom det enda lager (295) som hade en äldre datering. De nummer som står inom parentes i beskrivningen nedan är dessa kontextnummer, och de återges dels på schakt- och kontextplanen i figur 11 samt i kontextbilagan.

Schakt 129 längs Sankt Persgatan

Schaktet grävdes i V–O riktning något indraget från gatan, för att undvika att det enbart skulle beröra känd 1800-talsbebyggelse (jfr karta från 1879 i figur 9b). En vinkelrät del togs dock upp i N–S riktning upp mot gatan, i syfte att undersöka om äldre bebyggelse bevarats under den yngre. I schaktets västligaste del (2,3 schaktmeter) var marken urschaktad i samband med uppförandet av det intilliggande parkeringsgaraget. Schaktet grävdes till 1,3 meters djup.

Under asfalten låg 0,2 meter grus och 0,1–0,15 meter gulbrun silt (sättilager). Under dessa kom ett 0,1–0,15 meter tjockt lager med svartbrun silt med inslag av kol, tegel och stenar (rasering). Mot botten av detta lager fanns en kolrik lins, vilken överlagrade en stenläggning (104). Stenläggningen var skadad av en ledning, men rester av den

påträffades på båda sidor om nedgrävningen för denna (jfr figur 11). Längs dess norra och västra sidor låg träplankor (100, 113). På och under stenläggningen fanns föremål daterade till sent 1800- eller tidigt 1900-tal (bränt taktegel, porslin, fönsterglas, en mässingsvikt). Fynden tillvaratogs ej.

I den N–S löpande delen av schaktet framkom en husgrundsrest (118) som samstämmer med en ingång till en byggnad som kan ses på kartan från 1879. Under grunden och stenläggningen fanns endast infiltrerad undergrund, och orörd mark (gulbeige silt) på 0,6–0,7 meters djup. Skruvborrning genomförd av WSP närmare Sankt Persgatan påvisade dock raseringsmassor ned till två meters djup (Strömgren 2015), så sannolikt har byggnaden längs med gatan haft källare.

Figur 12. Stenläggning 104 i Schakt 129. Foto mot V av Kristina Jonsson.

Schakt 145 längs Kungsgatan

Detta schakt lades så nära gatan som möjligt, i syfte att undersöka om äldre bebyggelse bevarats under de kända 1800-talshusen som man vet har legat längs gatan. Lämningar efter nämnda hus framkom över hela schaktytan. De bestod av tegel- och stenmurade väggar (157, 161, 165), gjutna betonggolv (149, 153) samt en minst 1,5 meter djup nedgrävning för en källare (169). I schaktets centrala del togs betongplattan bort och nedgrävning gjordes ytterligare 1,3 meter, men under de sentida lämningarna fanns endast orörd undergrund.

Schakt 258 vid korsningen Kungsgatan/Södra Grytsgatan

Schaktet placerades inom den yta som enligt 1719 års karta (figur 8a) inte hade blivit totalförstörd i samband med rysshärjningen. Över den östra delen av schaktet löpte en ledning, så i denna del fick nedschaktningen avbrytas. Väster om denna, under 0,2–0,3 meter grus, låg en gjuten betongplatta (181). Under denna påträffades ett fundament bestående i dess övre del av tre skift tegelstenar (177) inom en utbredning av 2,5×1,3 meter (fundamentet fortsatte in i den västra schaktkanten). Teglet låg på ett skikt flata stenhällar (185) (figur 13). I raseringsmassorna i anslutning till konstruktionen påträffades kakelugnsfragment (F1) daterade till 1700-talets slut eller tidigt 1800-tal (figur 14). Det förefaller därmed sannolikt att håll- och tegelkonstruktionen har fungerat som kakelugnsfundament, och att kakelugnen har varit placerad mot den norra väggen på den byggnad som har stått i kvarterets nordöstra hörn (se karta från 1879 i figur 9b).

Schaktet grävdes till 2,15 meters djup för att säkerställa att inga äldre lämningar fanns under de påträffade byggnadsresterna. Under kakelugnsfundamentet fanns dock endast gråbrun silt.

Figur 13. Stenhällar 185 i kakelugnsfundament. Foto mot S av Hampus Norrgren.

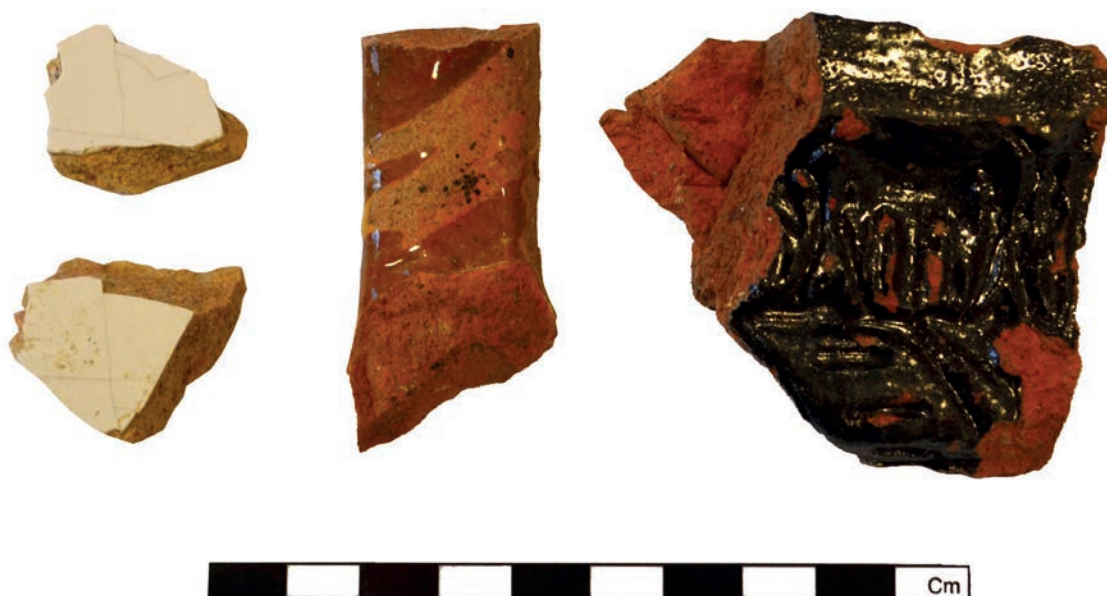
Figur 14. Kakelugnsfragment (F1). Skala 1:1. Foto: Kristina Jonsson.

Schakt 264 i områdets inre södra del

Schakt 264 grävdes norr om Schakt 129, något mer indraget i den yta som tidigare varit innergård. Schaktet angränsade till den del av kvarteret som idag är kraftigt urschaktat för att möjliggöra infarten till det underjordiska parkeringsgaraget (jfr figur 10). I schaktet påträffades endast recent material. Under 0,7 meter grus i ett flertal skikt framkom i schaktets västra halva en mer än tre meter djup nedgrävning (272), som inte kunde tömmas helt då den fortsatte under grävmaskinens räckvidd. På 3,5 meters djup under dagens marknivå påträffades dock modernt skrot i gropen (plast, metall, trä). På grund av gropens djup släntades schaktväggarna (därav ser schaktet bredare ut i väster på schaktplanen i figur 11). Nedgrävningen har sannolikt samband med urschaktningen av marken som har gjorts i modern tid. I schaktets östra del fanns endast undergrund (silt) under gruslagren. Schaktet grävdes till 1,2 meters djup i denna del.

Schakt 289 i områdets inre centrala och norra del

Detta schakt förlades i den centrala inre delen, och schaktningen påbörjades i de högre belägna delarna på den södra platån. I den sydligaste delen framkom en ledning, varvid ytterligare nedgrävning avbröts. Söder om denna ledning var lagerbildens dock ostörd. Under asfalten fanns ett ca 0,1 meter tjockt gruslager, ett 0,1–0,2 meter tjockt lager med tegelkross, och ett 0,05–0,1 meter tjockt lager ljusgulbrun silt (sättilager, eventuellt med inslag av raseringsmaterial i form av tegel). Därunder framkom en rest av en husgrund (276), vilken motsvarar den norra väggen på den byggnad som har stått med östra gaveln mot Kungsgatan och fortsatt i vinkel över kvarterets centrala del (jfr figur 9b). Intill grunden låg ett stort, löst stenblock (se plan i figur 11) som möjligen härrör från den raserade byggnaden. I omrörda massor intill grunden påträffades fynd av Höganässtengods (F3) vilket som äldst kan vara från 1830-talet, samt vitglaserade kakelugnsfragment från sent 1700- till 1800-tal (F2, figur 15). Där fanns dock även ett äldre kakelugnsfragment med svart glasyr (F5) som kan vara från 1600-talets andra halva eller t.o.m. 1500-tal, samt en hank från en rödgodsgröta (F4) med datering till mellan 1670 och 1750 (figur 15). De förstnämnda fynden torde därmed härröra från den raserade byggnaden känd från 1800-tal, medan de sistnämnda sannolikt ska sammankopplas med lager 295 som beskrivs nedan.

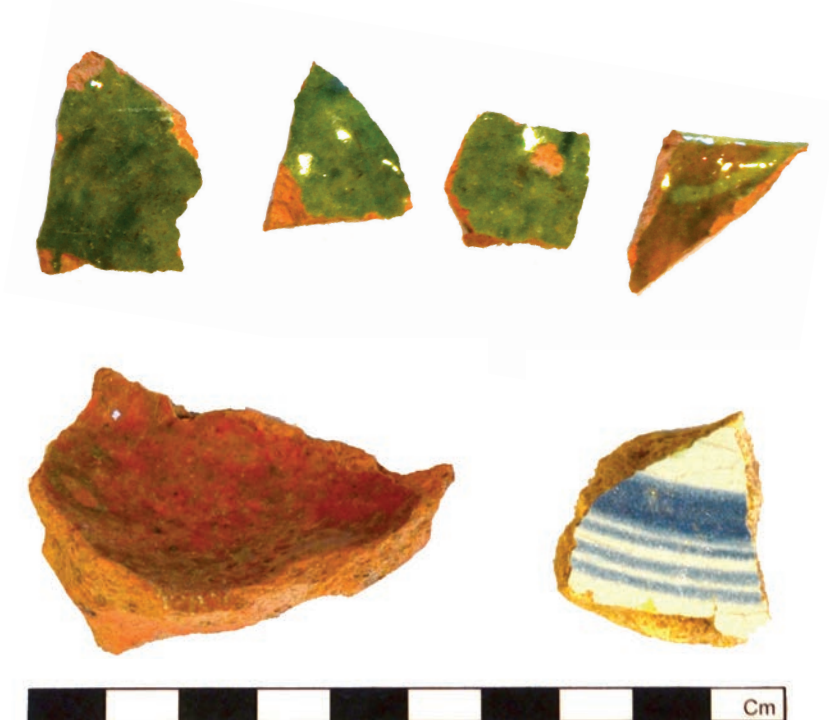
Figur 15. Fynd av kakel och keramik från rasering vid husgrund 276. Till vänster två kakelugnsfragment (F2), i mitten hank av yngre rödgods (F4), till höger ett kakelugnsfragment (F5). Skala 1:1. Foto: Kristina Jonsson.

Lager 295 framkom på ca 0,5 meters djup, och det fanns endast bevarat inom en yta som har legat under den kända 1800-talsbyggnaden. Det bestod av en upp till 0,3 meter tjock jordhorisont med mörkt brunsvart siltig lera med inslag av grus, kol och trärester. Lagret var skiktat i olika linser (se figur 16 nedan). Makrofossilanalys av två prover från lagret visade att det inte föreföll bearbetat, det fanns en tydlig mikrostratigrafi i bevarade jordklumpar som påvisar en successiv sedimentation. Artsammansättningen innehöll inga odlade arter utan enbart den typ av växter som gynnas på ruderalmark (t.ex. gårdsplaner, öppna ytor och vägrenar) (se bilaga 3).

De fynd som säkert har kunnat knytas till detta lager bestod av 18 delar yngre rödgods (F6–F15, figur 17–18), en skärva majolika (F16, figur 17), en del av ett kritpipsskaft (F6), förglasade fragment av vad som kan vara stenkol/koks, fönsterglas, enstaka spikar, samt djurben (de fyra sistnämnda fyndkategorierna är ej tillvaratagna eller fyndnumrerade).

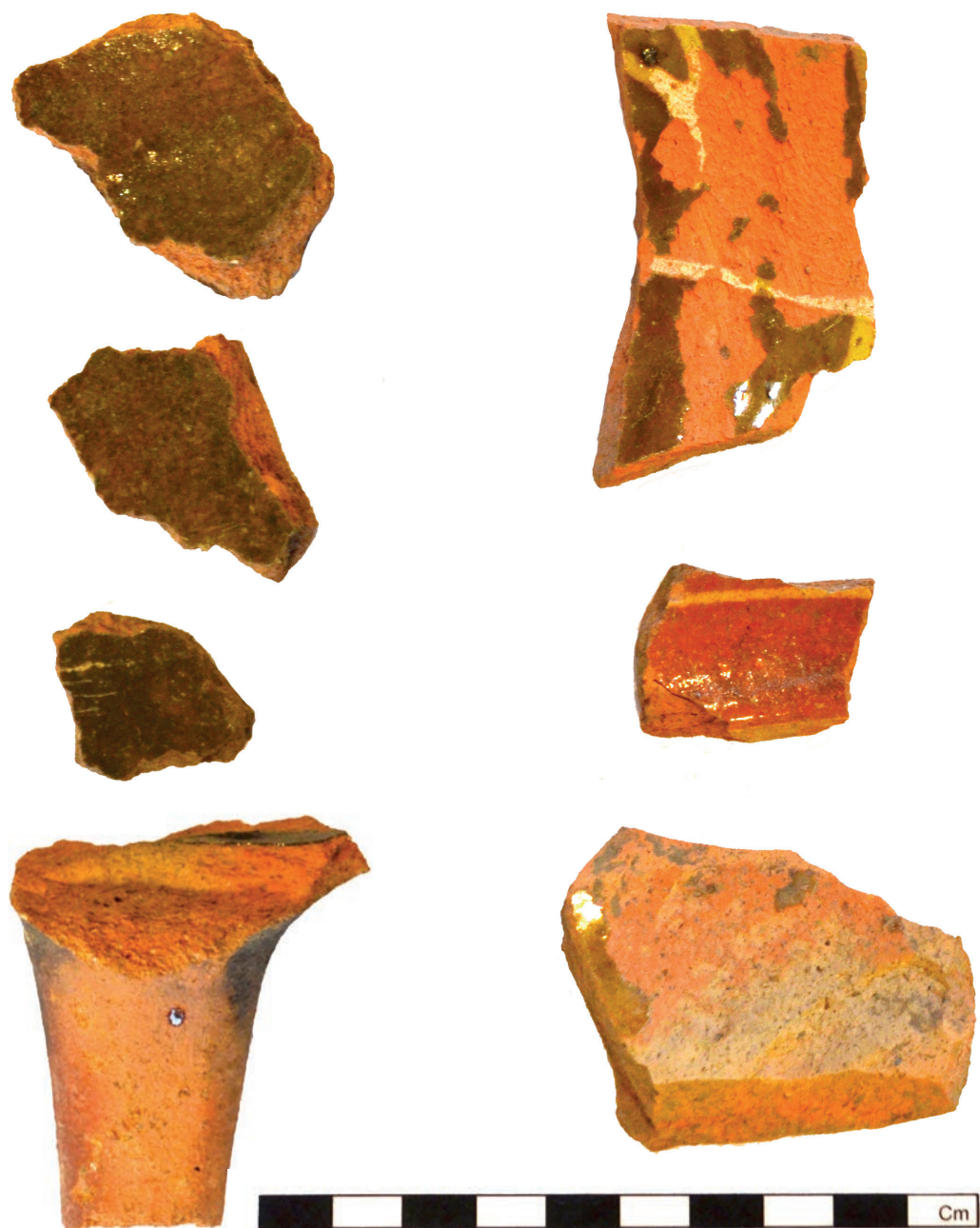
Figur 16. Detalj av schaktväggen i Schakt 289, den mot väster vinklade schaktdelen. De röda linjerna markerar den ungefärliga avgränsningen av den jordhorisont som dokumenterats som lager 295. Foto mot S av Hampus Norrgren.

Figur 17. Keramikfynd från lager 295. I övre raden fyra skärivor från en liten kruka med grön glasyr (F11). Nedtill till vänster ett handtagsfäste till ett rörskaft (F14), till höger en skärva majolika med blårandig dekor (F16). Skala 1:1. Foto: Kristina Jonsson.

Det keramiska materialet har daterats till 1600- och 1700-tal, med tyngdpunkt i 1600-tal. Ingen skärva har en säker datering till efter 1719, så lagret torde kunna härröra från tiden före rysshärjningen.

Med anledning av det ditills magra resultatet inom förundersökningen, och att Schakt 289 var det sista som skulle grävas, beslutades det i samråd med Länsstyrelsen att schaktet skulle vidgas i syfte att avgränsa och slutundersöka lager 295 inom ramen för

Figur 18. Keramikfynd från lager 295. Längs vänstra sidan tre bukdelar och en fot från trefotsgröta (F10). Upp till böger en skärva från en skål eller ett fat (F13), i mitten en mynningsbit från en skål (F12) och ned till böger en bottendel från en gryta (F8). Skala 1:1. Foto: Kristina Jonsson.

förundersökningen. Schaktet vidgades mot väster och öster (se plan i figur 11). Mot öster tunnades dock lagret ut och det kunde inte följas längre än ytterligare ca 1,35 meter. I väster fortsatte det ut så långt det var möjligt att schakta, med tanke på den urschaktade ytan vid undersökningsområdets västra sida. Lagret påträffades inte söder om 1800-talsgrunden 276. I denna del av schaktet fanns endast ett lager ljusbrun silt under det ovan nämnda lagret med tegelkross (mer om detta lager nedan). Strax söder om husgrunden påträffades en skärva fajans (F17) på detta siltlager, daterad till mellan 1730 och 1879. Fajansbiten, med blå dekor, förefaller medvetet ha slipats och formats till en liten rund platta – troligen har den använts som spelpjäs (figur 19).

Figur 19. Fajansskärva formad till spelpjäs? (F17). Skala 1:1. Foto: Kristina Jonsson.

I den södra halvan av schakt 289 framkom en sentida stenfylld grop (336), och en rest av en stenlagd yta (359) som stratigrafiskt relaterar till 1800-talets gårdsplan (figur 20). Vad som dock blev tydligt vid nedschaktning i denna del av området var att ursprungstopografin ursprungligen varit betydligt mer sluttande ned mot Motala ström (jfr ovan i bakgrundskapitlet).

Figur 20. Stenläggning 359 i Schakt 289. Foto mot NO av Kristina Jonsson.

I den södra delen av schaktet, under lager 295, var det lager som uppfattades som infiltrerad undergrund (mellanbrun silt) 0,2 meter tjockt. På en meters djup kom den ljusare, grågula, undergrunden (se schaktvägg i figur 16 ovan). Schaktet grävdes i denna del ned till 1,6 meters djup. Omkring tio meter norr om schaktets södra kant började dock det mellanbruna siltlagret öka i tjocklek till att längst i norr vara över en meter tjockt, och för att nå övergången till den opåverkade undergrunden blev det nödvändigt att schakta till 2,7 meters djup i schaktets norra ände (figur 21). I den nordliga delen av schaktet bestod undergrunden av lera, och inte av den ljusa silten. Sluttningen på det mellanbruna lagret motsvarar åsens naturliga sluttning ned mot vattnet. Av säkerhetsskäl var det inte möjligt att gå ned i det djupa schaktet och detaljstudera lagrets innehåll, men det föreföll vara väldigt ”rent” och utan inslag av synligt organiskt material. I övergången mot den grågula silten/leran fanns dock en tunn lins av ett mörkare material, möjligen organiskt och vattenavsatt. När schaktet hade grävts ned till 2,7 meters djup i norr började grundvatten komma upp genom bottenleran.

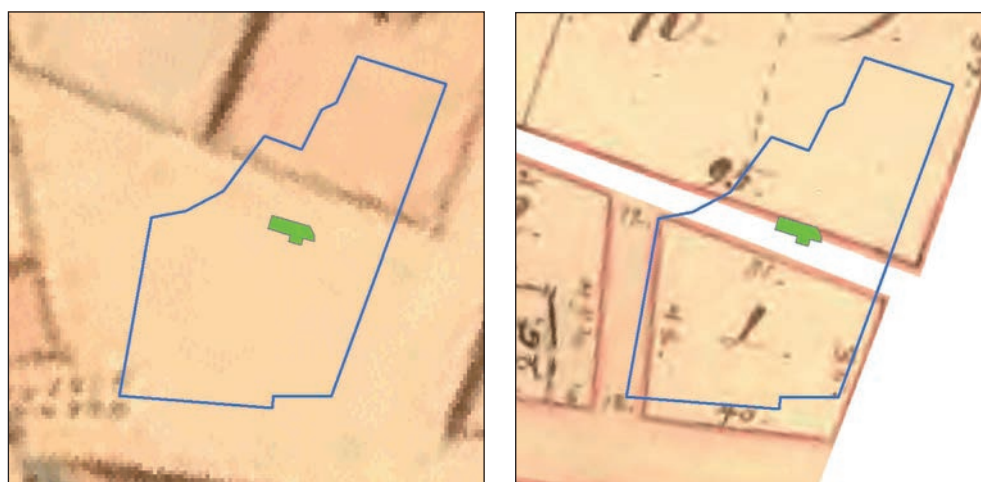
Figur 21. Den norra delen av Schakt 289 med sluttande ursprunglig marknivå. Foto mot SO av Kristina Jonsson.

Tolkning och diskussion

Ser man till det historiska kartmaterialet förefaller bebyggelse kunna ha funnits inom den norra delen av undersökningsytan, motsvarande den södra delen av kvarteret Segern, åtminstone från tidigt 1700-tal och framåt. Ytan omtalas på kartan från 1719 som en ”gård” som undgått att brännas vid ryssarnas anfall. I en kartakt från 1728 beskrivs tomten tillhöra ”handelsman Nils Westerberg”, och den omtalas inte som trädgård vilket dock de två intilliggande tomterna i kvarterets inre del gjorde. Söder om kvarteret Segern ses en torgliknande yta innanför Västra tullen på kartan från 1719, men 1728 hade den bebyggts och blivit kvarteret Bommen. Den södra halvan av undersökningsytan motsvarar den östra tomten i Bommen, ägd av Johan Ekbohm 1728.

Inga spår av brandlager som skulle kunna motsvara branden 1719 påträffades vid undersökningen, vilket inte är konstigt med tanke på den ovan nämnda situationen – denna yta blev helt enkelt inte bränd. Dock framkom inte heller några spår av den bebyggelse som bör ha funnits i kvarterets norra del under 1700-talet. Sannolikt har den schaktats bort i samband med anläggandet av den bebyggelse som kan ses på kartan från 1879, vars grunder fortfarande finns kvar inom ytan. Lager 295 i områdets centrala del utgjorde den enda sparsamma resten av äldre markanvändning på platsen. Lagrets utbredning stämmer väl överens med kvarteret Segerns äldsta utbredning, såtillvida att lagret låg direkt söder om den dåvarande kvartersgränsen inom den yta som var obebyggd 1719 (se figur 22). Keramikfynden daterar lagret till 1600-talets andra halva (efter 1680), möjligen tidigt 1700-tal. Det har alltså tillkommit, eller fortfarande varit under påverkan, efter att omregleringen av staden inleddes.

Vad motsvarar då lager 295? Lagret hade inte karaktär av ett så kallat ”odlingslager”, då det innehöll ett antal tunna linser av olikfärgat material och inte föreföll omgrävt och bearbetat (se detalj av schaktvägg i figur 16). Detta bekräftades också av makrofossilanalysen. Lagret kan därmed representera rester av en trampad yta på den öppna plats som funnits innanför Västra tullen (se figur 22, utsnitt till vänster). Enligt historiska källor från 1670-talet var det vid denna tid vanligt att stora delar av handeln i staden bedrevs vid tullportarna istället för på torget (Helmfrid 1971:199f), så det bör ha varit en livlig aktivitet på denna yta. Även efter att ”torget” tomtindelades så fortsatte den yta som lager 295 motsvarar att vara obebyggd under 1700-talets första halva – den utgjorde då en gata mellan kvarteren Segern och Bommen (se figur 22, bilden till höger).

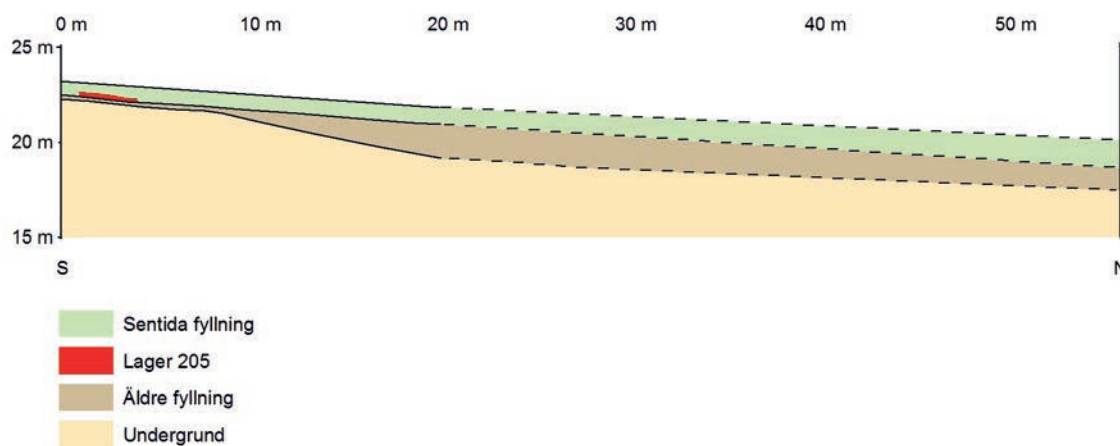

Figur 22. Utbredningen av lager 295 lagd på kartor från 1719 respektive 1728. Den blå linjen markerar undersökningsområdet, och den gröna ytan lager 295. Skala 1:1 000.

I denna diskussion blir även kartan från 1640 intressant, med tanke på den ensamliggande tomten som då ska ha funnits i området. Med reservation för felaktigheter i rektifieringen (och ursprungskarteringen) så förefaller lager 295 kunna hamna inom denna tomtes utbredning. Frågan är då vad den representerar, då det tyvärr inte finns någon förklarande text till kartan. Fanns bebyggelse inom ytan kan det vara en mindre föregångare till det som sedermera blev den gård som finns markerad på kartan från 1719. Men möjligen utgjorde den snarare en odlingslott/kålgård, belägen i stadens utkantsområde – lager 295 kan i så fall motsvara en yta strax utanför kålgården.

Siltlagret mellan undergrunden och de överliggande lämningarna är också av intresse i diskussionen om stadens framväxt och förändring med tanke på utfyllnadsproblematiken i Norrköping. Lagrets ”rena” karaktär talar för att det utgör ett naturligt, erosionspåverkat, lager i slänten ned mot strömmen. Det har dock noterats vid andra undersökningar i Norrköping att de äldsta utfyllnadsmassorna kan vara svåra att skilja från naturligt avsatta sediment (se t.ex. Heimdahl 2005:Paper 1, s. 9; Jonsson 2015a:51f). I anslutning till den arkeologiska förundersökningen genomförde WSP geotekniska markundersökningar inom kvarteret, bland annat skruvprovtagning. I jordartsbeskrivningarna i rapporten över undersökningarna redovisas silt- och sandlagren under den övre ”fyllningen” (bebyggelserester etc.) vid provtagningspunkter intill lager 295 samt vid Schakt 258 som naturlig undergrund. I ett borrhål norr om Södra Grytsgatan fanns dock fyllnadsmassor av grusig sand ned till 2,7 meters djup (Strömgren 2015). Med utgångspunkt i de dokumenterade lagren i Schakt 289 och uppgifterna från WSP:s rapport har en schematiserad sektion över ursprungstopografin i området framställts (se figur 23).

Vad som är märkligt är att samma lagerbild inte fanns i Schakt 258 nordost om Schakt 289 (jfr plan i figur 11), vilket samstämmer med WSP:s borrhingsresultat. Den lägst belägna kontexten, stenhällarna 185, låg på en meters djup under dagens marknivå,

Figur 23. Rekonstruerad hypotetisk sektion över den ursprungliga marknivåns sluttning ned mot Motala ström. Skala 1:400. Sektion: Kristina Jonsson.

vilket om man ser till den markprofil som rekonstruerats i figur 23 skulle motsvara brytpunkten mellan yngre bebyggelselämningar/fyllning och det övre mellanbruna siltiga lagret. Under hållarna i Schakt 258 påträffades dock inte det bruna siltlagret; där fanns endast den grågula undergrunden (se figur 24)

Någon säker slutsats gällande huruvida det bruna siltlagret är naturligt eller har påförts kan inte dras i detta fall, då inga geologiska analyser gjordes i samband med den arkeologiska undersökningen. Oavsett förefaller det dock fylla en hålighet som inte fortsätter med jämn lutning hela vägen ned till Strömmen, med tanke på lagerbilden i Schakt 258. Antingen så har den ursprungliga markytan även sluttat kraftigt från öster mot väster i området, eller så ligger lagret i en svacka i marken som hade sitt största djup i denna del. Utgör lagret en medveten utfyllnad har den gjorts under sent 1600- eller tidigt 1700-tal, innan lager 295 avsattes.

Figur 24. Den västra schaktväggen i Schakt 258. Under tegel- och stenkonstruktionen som tolkats som ett kakelugnsfundament fanns endast grågul undergrund. Foto mot V av Hampus Norrgren.

Utvärdering

De ytor som var möjliga att förundersöka, där inte kända ledningsdragningar lade begränsningar på tillgängligheten, visade sig vara kraftigt störda av byggnation och markplanering genomförd sedan 1800-talet och framåt. Inga spår av bebyggelse med äldre datering än 1800-tal påträffades. En kulturlagerrest med 1600- och 1700-talsfynd undersöktes och borttogs i sin helhet vid förundersökningen. Lagret motsvarar en trampad yta, troligen från tiden då en öppen torg(yta) fanns på platsen innanför Västra tullen. Möjligen utgör det siltlager som överlagrade den ljusa undergrunden en påförd utfyllning, men inga äldre lämningar påträffades under det på den (eventuellt) äldsta markytan. Det finns därför inga hinder för vidare exploatering av denna yta ur en arkeologisk synvinkel.

Referenser

Skriftliga källor

Bertheau, Mikael. 2013. *Kv Laxen i Norrköping. Bebyggelse lämningar och spår efter hantverksaktiviteter från 1600-tal till 1800-tal i kvarteret Laxen. Särskild arkeologisk undersökning inom fornlämning RAÄ 96 (stadslager) i kvarteret Laxen, Norrköpings stad och kommun, Östergötland.* Rapport från Arkeologikonsult 2013:2533. Upplands Väsby.

Broberg, Birgitta. 1984. *Norrköping. Medeltidsstaden 50.* Stockholm.

Carlsson, Michél. 2012. *Spår av det preurbana Norrköping – lämningar från 1100-tal till 1700-tal i kvarteret Gamla Rådstugan. Arkeologisk förundersökning inom fornlämning RAÄ 96 (stadslager) i kvarteret Gamla Rådstugan, Norrköpings stad och kommun, Östergötland.* Rapport från Arkeologikonsult 2012:2504. Upplands Väsby.

Carlsson, Michél, med bidrag av Anna Bergman, Mikael Bertheau, Stefan Gustavsson, Mikael Johansson, Leif Jonsson & Arne Åkerhagen. 2014. *På de rikas bord. En arkeologisk undersökning av lämningar från 1600- och 1700-talet i kvarteret Gubben i Norrköping. Arkeologisk undersökning, RAÄ S:t Johannes 96, Kvarteret Gubben 8, Norrköpings stad och kommun, Östergötlands län.* Rapport från Arkeologikonsult 2014:2486. Upplands-Väsby.

Carlsson, Michél & Runer, Johan, med bidrag av Mikael Johansson. 2012. *Holländare, ryssar och tobak. Odling och bebyggelse inom kvarteret Ruddammen i Norrköping 1600–2010. Särskild arkeologisk undersökning. RAÄ 96, S:t Johannes, Norrköpings stad och kommun, Östergötlands län.* Rapport från Arkeologikonsult 2012:2410. Upplands Väsby.

Dardel, Erik. 2013. *Kvarteret Dalkarlen – kulturlager och bebyggelse lämningar från 1400-1800-talen. Arkeologisk förundersökning av RAÄ96 inom kvarteret Dalkarlen, Norrköpings stad och kommun, Östergötland.* Rapport från Arkeologikonsult 2013:2655. Upplands-Väsby.

Dardel, Erik, med bidrag av Michel Carlsson & Mikael Johansson. 2011. *På jakt efter Louis de Geers trädgård. Särskild arkeologisk undersökning, Kv. Stenhuset 7, Norrköpings stad och kommun, Östergötlands län. RAÄ St. Johannes 96.* Rapport från Arkeologikonsult 2011:2254. Upplands Väsby.

Ersgård, Lars. 2003. *Det dynamiska vardagslivet. Några kommentarer till den arkeologiska undersökningen i kvarteret Dalkarlen i Norrköping.* I Karlsson & Tagesson 2003, s. 16-27.

Heimdahl, Jens. 2005. *Urbanised Nature in the Past. Site formation and environmental development in two Swedish towns, AD 1200-1800.* Thesis in Quaternary Geology no. 5. Stockholm.

Helander, Annika. 2009. *Carl Jobans park. RAÄ 96, Norrköpings stad och kommun, Dnr 422-1326-2007. Arkeologisk förundersökning i form av antikvarisk kontroll.* UV Öst rapport 2009:25. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Linköping.

Helmfrid, Björn, 1971. *Norrköpings historia 3. 6, Tiden 1655–1719.* Norrköping.

Hjulström, Björn. 2013. *Kv. Kopparhammaren. Förundersökning i form av schaktövervakning inom fastigheten Kopparhammaren 2, Norrköping kommun, Östergötlands län. Förundersökning i form av schaktövervakning.* Rapport från Arkeologikonsult 2013:2737. Upplands Väsby.

Hällans, Ann-Mari & Tagesson, Göran. 2003. I Tyskebacken. I Karlsson & Tagesson 2003, 8-15.

Jonsson, Kristina. 2014a. *Gravar och kulturlager vid S:t Olai kyrka. 1600- och 1700-talslämningar i Norrköping. Arkeologisk utredning etapp 1 och förundersökning. Fornlämning Norrköpings stad 96:1, Gamla Staden 1:2, Norrköpings stad och kommun, Östergötlands län. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2014:23. Västerås.*

Jonsson, Kristina. 2014b. *Kvarteret Spinnrocken. Bebyggelse och odling i Norrköping under 1600- och 1700-tal. Arkeologisk slutundersökning. Fornlämning Norrköpings stad 96:1, Kvarteret Spinnrocken 2-6, 11, 18, 24, Norrköpings stad och kommun, Östergötlands län. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2014:22. Västerås.*

Jonsson, Kristina (med bidrag av Ellinor Larsson, Amanda Kjellberg, Nathalie Dimc och Mattias Johansson). 2015a. *Kvarteret Mjölaren i Norrköping. Gravar, bebyggelse och verksamheter från bronsålder till 1700-tal. Arkeologisk slutundersökning. Fornlämning RAÄ 96:1, Kvarteret Mjölaren 5, 9, 10, 13, Norrköpings stad och kommun, Östergötlands län. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2014:42. Västerås.*

Jonsson, Kristina. 2015b. Om 1600-talets idealstäder och arkeologi i sluttande plan – vertikala förändringar av stadsrummen och exemplet Norrköping. *Bebyggelsehistorisk Tidskrift* 70: 8–23 (in press).

Karlsson, Pär. 2003. *Välbevarad medel- och stormaktstid i kvarteret Paradén. Norrköpings stad och kommun, Östergötland, Dnr: 422-652-2003. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Rapport UV Öst 2003:52. Arkeologisk förundersökning. Linköping.*

Karlsson, Pär & Tagesson, Göran (red.). 2003. *I Tyskebacken. Hus, människor och industri i stormaktstidens Norrköping. RAÄ, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 47. Stockholm.*

Karlsson, Pär, Menander, Hanna & Heimdahl, Jens. 2006. *Kvarteret Konstantinopel. Omfattande profana medeltida lämningar i centrala Norrköping. RAÄ 96, Norrköpings stad och kommun, Östergötland, Dnr: 422-1770-1999. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Rapport UV Öst 2006:9, Arkeologisk undersökning. Linköping.*

Lindberg, Sofia (med bidrag av Karin Lindeblad & Annika Konsmar). 2012. *Från stadsjordar till stadsgårdar. 1600- och 1700-tal i Norrköpings södra utkant. Östergötland, Norrköpings stad och kommun, Kv Spinnrocken 18 och kv Tulpanen 2, Dnr 423-03088-2010. UV Rapport 2012:186. Särskild arkeologisk undersökning inom kvarteret Spinnrocken 18. Antikvarisk kontroll inom kvarteret Tulpanen 2. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.*

Lindberg, Sofia & Lindeblad, Karin. 2010. *Bebyggelse och köksträdgårdar i 1600- och 1700-talets Norrköping. RAÄ 96, kv Spinnrocken, Norrköpings stad och kommun, Östergötlands län, Dnr 422-1452-2010. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska uppdragsverksamheten (UV). UV Öst rapport 2010:29, Arkeologisk förundersökning. Linköping.*

Lindeberg, Marta. 2015. *Närmast Strömmen. Bebyggelselämningar från 1600- och 1700-tal i kv. Dalkarlen. Arkeologisk slutundersökning inom kvarteret Dalkarlen i Norrköpings stad och kommun, Östergötlands län. Rapporter från Arkeologikonsult 2015:2710. Upplands Väsby.*

Lindeblad, Karin. 2008. *Landskap och urbanisering. Östergötland ur ett centralortsperspektiv 700–1550. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter nr 74. Lund Studies in Historical Archaeology 10. Linköping.*

Lindgren-Hertz, Lena. 2001. Speglingar av rumslig organisation. Norrköping i ljuset av mindre arkeologiska undersökningar. *Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson*, s. 277–284. Stockholm.

Nilsson, Per. 2005. Om boplatstillokalisering inom Bråbygdens hällristningsområden. *Mellan sten och järn. Del II* (red. Joakim Goldhahn), s. 419–435. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No 59. Göteborg.

Nisser, Marie. 1976. *Industribebyggelsen i Norrköping 1719-1970*. Norrköpings historia 17. Stockholm.

Nordström, Annika & Heimdahl, Jens. 2012. *Trädgårdsarkeologi i kv Lyckan. Östergötland, Norrköpings stad och kommun, Kv Lyckan, RAA 96, Dnr 422-02755-2009, 423-04010-2009*. UV Rapport 2012:180. Arkeologisk förundersökning och särskild arkeologisk undersökning. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Romedahl, Helén. 2010. *Efterreformatoriska lämningar i kvarteret Kopparkeypen. Kv Kopparkeypen 3, 19 och 31, kv Backen 1:1, RAA 96, Norrköpings stad och kommun, Östergötlands län, Dnr 422-3763-2008*. Riksantikvarieämbetet, UV Öst rapport 2010:10, Arkeologisk förundersökning del 1 och 2. Linköping.

Stibéus, Magnus. 2011. *Tidigmedeltida gravar och tidigmodern bebyggelse. RAA 96:1, kvarteren Laxen, Mjölharen och Vårdtornet, Norrköpings stad och kommun, Östergötlands län. Dnr 422-508-2010*. UV Rapport 2011:86. Arkeologisk förundersökning. Linköping.

Strömngren, E. 2015. *Geoteknisk undersökning för nybyggnation inom fastigheten Kopparhammaren, Norrköping*. WSP 2015-10-06.

Tagesson, Göran. 2013. *Kvarteret Bokbindaren 28. Hemma hos fröken Löfgren - från 1600-talets krontomter till 1700-talets hantverksgårdar. Östergötland, Linköpings stad och kommun, Kv Bokbindaren 28, RAA 153, Dnr 423-01020-2010*. UV Rapport 2013:31, Särskild arkeologisk undersökning. Stockholm.

Digitala källor

Lantmäteriet. Historiska kartor. [<http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>]

Muntliga källor

Ekman, Tomas. Arkeologgruppen. September 2015.

Tekniska och administrativa uppgifter

Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:	KM15077
Länstyrelsen dnr, beslutsdatum:	431-4896-15, 2015-07-02
Uppdragsgivare:	Klövern Ström AB
Landskap:	Östergötland
Län:	Östergötland
Kommun:	Norrköping
Socken:	Norrköpings stad
Fastighet:	Kopparhammaren 2
Fornlämning:	Norrköping 96:1
Kartblad:	Fastighetskartan 64F9GS Borg (Sweref 99 TM)
Koordinater:	X6494730, Y568390
Höjd över havet:	21,6–24,6 m ö.h.
Typ av undersökning:	Arkeologisk förundersökning
Undersökningsperiod:	7–11 september 2015
Undersökt yta:	200 m ²
Koordinatsystem:	Sweref 99 TM
Höjdsystem:	RH 2000
Inmätningmetod:	GPS med nätverks-RTK
Dokumentationshandlingar:	15 digitala fotografier förvaras hos Östergötlands museum alt. ATA
Fynd:	Fynden F1-17 förvaras på KM i väntan på beslut om fyndfördelning.

BILAGOR

Bilaga 1. Kontexttabell

Kontext	Typ	Klass	Längd (m)	Bredd (m)	Beskrivning
100	Planka	Träkonstruktion	0,85	0,15	Liggande planka
104	Stenläggning	Stenkonstruktion	11,5	3	0,15–0,2×0,07–0,12 m stora rundade naturstenar lagda i ett skift. störd av ledningsdragning, endast delvis exponerad i schaktet.
113	Planka	Träkonstruktion	0,65	0,15	Liggande planka
118	Husgrund	Stenkonstruktion	1,45	0,6	Kvaderhuggna rektangulära stenar
149	Betongplatta	Störning	6,25	1,4	Betonggolv i 1800-talshus
153	Betongplatta	Störning	3,3	1,4	Betonggolv i 1800-talshus
157	Innervägg	Tegelkonstruktion	1,65	0,6	Innervägg av tegel, murad. 1800-talshus.
161	Innervägg	Tegelkonstruktion	1,6	0,65	Innervägg av tegel, murad. 1800-talshus.
165	Innervägg	Stenkonstruktion	2	1,15	Innervägg av grovt kvaderhuggen sten (nedtill) och tegel (upptill), 1800-talshus.
169	Källare	Stenkonstruktion	3,25	2,15	Sentida källare under 1800-talshus, tömd till 1,5 m djup.
177	Fundament	Tegelkonstruktion	2,5	1,2	Tre skift tegel lagda på stenhällar 185.
181	Betongplatta	Störning	3	1,8	Betonggolv i 1800-talshus
185	Stenläggning, hållar	Stenkonstruktion	3	1,5	0,5–1,2 meter stora flata stenhällar lagda i ett skift som fundament
272	Grop med recent fyllning	Störning	3,8	3,5	Recent nedgrävning med trästockar, plast- och metasllskräp i botten
276	Husgrund	Stenkonstruktion	1,6	0,55	Del av husgrund, 1800-talshus.
295	Lager	Lager	6,3	2,6	0,2–0,3 m tjock mörkbrun svart siltig lera, inslag av grus, kol och trä.
336	Stenfylld grop	Störning	1,8	1,25	Grop fylld med sten, möjligen trädgrop
359	Stenläggning	Stenkonstruktion	3,45	1,9	Stenläggning av oregelbundet rundade naturstenar i ett skift, störd.

Bilaga 2. Fyndtabell

Keramikerna har analyserats av Mathias Bäck, Arkeologerna, Statens Historiska Museer.

Nr	Material	Typ	Antal	Del	Dekor	Datering	Vikt	Anmärkning	Kontext
1	Kakel	Kakelugns-fragment	2		Guldmålad dekor	Sent 1700- eller tidigt 1800-tal	424		177
2	Kakel	Kakelugns-fragment	3		Vit glasyr	Sent 1700- eller 1800-tal	248		276
3	Stengods	Höganäs-kruka/flaska	1	Buk/hals	Mörkbrun glasyr	1830-tal eller senare	30	Höganäs, Sverige	276
4	Yngre rödgods	Gryta/kruka	1	Hank	Vitlersdekor	1670–1750?	20		276
5	Kakel	Kakelugns-fragment	1		Svart mangan-glasyr	1650–1700? Kan vara 1500-tal	62,2		276
6	Vitlera	Kritpipa	1	Skaft		1600- eller 1700-tal	2,6		295
7	Yngre rödgods	Gryta	1	Buk	Gulbrun glasyr	1670–1750, trol. 1700-tal	19,8		295
8	Yngre rödgods	Kruka	1	Botten	Gulbrun glasyr	1600-/1700-tal	36,4	Eroderad	295
9	Yngre rödgods	Gryta/kruka	1	Mynning	Gulbrun glasyr	1650–1750	1,8		295
10	Yngre rödgods	Trefotsgryta	4	1 fot, 3 buk	Grönbrun glasyr	1650–1700	94,5		295
11	Yngre rödgods	Kruka	4	Buk	Grön glasyr utsida, gulbrun glasyr insida	1680–1730	10,1	Liten kruka	295
12	Yngre rödgods	Skål	1	Mynning (rak)	Gulbrun glasyr, gula koncentrisk ringar	1660–1700	6,9		295
13	Yngre rödgods	Skål/fat	1	Buk	Grönbrun glasyr, vitlersmålad dekor	1660–1700	18,1		295
14	Yngre rödgods	Gryta	1	Handtags-fäste	Gulbrun glasyr	1650–1700	27,4		295
15	Yngre rödgods	Kärl	1	-	Gulbrun glasyr	1600-/1700-tal	9,2		295
16	Majolika	Kärl	1	-	Blårandig, tennglasyr insida, blyglasyr utsida	1600–1650	7,8		295
17	Fajans	Spelpjäs	1	-	Blå och vit glasyr	1730–1790	1,8	Marieberg/Rörstrand. Eroderad, bearbetad till rund spelpjäs	

Bilaga 3. Makrofossilanalys

ARKEOBOTANISK ANALYS AV JORDPROVER FRÅN KVARTERET KOPPARHAMMAREN 2 I NORRKÖPING

Beställare: Stiftelsen Kulturmiljövård
Analys: Stefan Gustafsson, Arkeologikonsult

Inledning

Analysen omfattar två jordprover från kvarteret Kopparhammaren 2 i Norrköping. Proverna samlades in i samband med en arkeologisk undersökning som genomfördes av Stiftelsen Kulturmiljövård. Den arkeobotaniska analysen utfördes av Arkeologikonsult.

Proverna togs ur ett lager från en sektion med en förmodad datering till 1600-tal eller tidigt 1700-tal. I lagret fanns flera mindre linser som visar på att lagret har ett visst tidsdjup. Lagret antogs representera en gammal markyta eller möjligen en odlingsyta.

Resultat

Jorden i proverna saknade smulstruktur och verkade inte vara bearbetad. I de klumpar som fanns kunde man se en tydlig mikrostratigrafi som uppkommit

genom succesiv sedimentation och därmed kan man också slå fast att lagret ligger *in situ*. Artsammansättningen i båda proverna tyder på trampad ruderatmark som gårdsplan, öppen allmän yta, vägren eller liknande. En yta där människor och djur påverkar markens beskaffenhet och gynnar ett speciellt urval av växter.

Art/Prov	295/299	295/300
Svinmälla	71	55
Groblad	26	11
Vildpersilja	19	7
Lomme	13	9
Jordrök	2	1
Trampört	2	1
Tistel	1	-
Vitplister	1	-
Sandnarv	-	1
Revormstörel	-	1

Tabell 1. Innehåll i analyserade jordprover.